

Tanítható-e az ember?

KUSLITS KATALIN

Részlet a Tanítható-e az ember? című tanári segédkönyvből. A munka szerves része a Segédkönyvhöz kereszthivatkozásokkal szorosan kapcsolódó Szöveggyűjtemény, azonban az egyes fejezetekben „Feldolgozásra feltétlenül ajánlott irodalom”, illetve „További ajánlott irodalom” címmel még számos színvonalas és tartalmas szöveget megjelöltünk, megkönnyítendő ezzel a tanártársak munkáját. Nem szabad ugyanis elfelejteni, hogy embertant a tanárképzőkben ma még csak elvétve tanítanak, s azt sem, hogy maga az anyag is változhat attól függően, hogy milyen alkatú, felkészültségű, érdeklődésű kolléga foglalkozik vele.

Munkám megírásához nyújtott segítségéért köszönettel tartozom a Pedagógus Szakma Megújítása projekt programirodájának, néhány Embertan-műhelybeli kollégámnak: mindenekelőtt Kamarás Istvánnak, Vörös Klárának, Fejér Ágnesnek, továbbá értékes tanácsaikért Váradi Istvánnak, Székely Györgynének; a Segédkönyv és a Szöveggyűjtemény irodalmi illetve szerkesztési feladataihoz nyújtott segítségéért Köncze Györgynek.

Embertanban tanítási gyakorlatot a Fóti Ökumenikus Iskolában szereztem. Őszintén köszönöm Tyukász Tamás igazgató úrnak, hogy lehetővé tette a kísérleti tárgy tanítását az általános iskola felső tagozatának valamennyi évfolyamán. Kollégáimra és diákjaimra is hálával gondolok munkámhoz nyújtott támogatásukért.

Végül külön köszönöm az Országos Pedagógiai Könyvtár és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára dolgozóinak közreműködését a szakirodalmi anyag gyűjtésében. Nélkülük ez a munka nem születhetett volna meg.

Az elmúlt évtizedben a Zsolnai József vezette kutatócsoport értékközvetítő és képességfejlesztő programot dolgozott ki. Ebbe a rendszerbe szervesen illeszkedik a Kamarás István tanítási tapasztalataira és más kiváló szakemberek előadásaira épülő embertan tárgy, amely folyamatosan formálódik ma is az Országos Közoktatási Intézet önképző Embertan-műhelyében.

Együtt dolgoznak itt az ország különböző vidékeiről hónapról hónapra összegyűlő általános és középiskolai tanárok, lelkesek, népművelők, óvónők, valamint egyetemi oktatók. Ők az embert teljes valóságában szeretnék megismerni és tanítványaikkal megismertetni. Antropológusokkal, pszichológusokkal, filozófusokkal, szociológusokkal, biológusokkal, teológusokkal beszélgetve hasonlítják össze emberképüket és rendezik tudásukat tanítható anyaggá. Természetesen nem feltétele a Műhelybe járás az embertan tanításának.

Többen vannak közöttük olyanok, akik normál tanítási órákon, sőt középiskolában, főiskolai szemesztereken tanították már kísérleti jelleggel az embertant. A tantárgynak

a jászberényi és a sárospataki pedagógusképző főiskolán tartott órákon alapuló programirata, sajátos hangvétellő első alapvetése – Kamarás István munkája – két esztendeje már megjelent könyv alakban. (*Kamarás István: Íme az ember! Oktatáskutató Intézet – Edukáció Kiadó, Budapest, 1990.*)

Mások diákok körében beszélgettek vagy vitatkoztak a „Ki vagyok én?“, „Miért élek?“, „Miben remélhetek?“ kérdésekről. A kérdve kifejtés s a beszélgetés egyaránt hasznos eszköz számunkra. Ha az ember nemcsak kérdező, hanem válaszoló lény is (*Lukács György: A társadalmi lét ontológiájáról III. Prolegomena. Magvető Kiadó, Budapest, 1976. 60. p.*) – miért volna ez másképp éppen 10 és 14 éves kora között?

Beszélnék az én és a másik viszonyáról, társadalomról, történelemről, az időről és a természetről. Boncolgatják a törvények, erkölcsi szabályok igazságosságát, a szépség és a szeretet mibenlétét. Eközben módot találnak sok egyébire is: megismertetik tanítványaikat a legjelentősebb pszichológiai irányzatokkal, az ember testi és szellemi működésének jellegzetességeire összpontosítva, de mindig a szóma, a psziché és a pneuma egységét hangsúlyozva. A történelem kapcsán szóba kerül az idő, a relativitás, az események, a mindennapi élet története is. A magyar és a világirodalom klasszikusaira támaszkodva feltárják az ember érzelmeinek gazdagságát. Élethelyzeteket elevenítenek meg, az értve-figyelés módszerével gyakorolják a konfliktusok megoldását, egymás megértését. A legkorábbi próbálkozások ezek.

1991 szeptembere óta a tananyagba illesztve, rendszeres, nem fakultatív formában zajlik az embertan oktatása a *Fóti Ökumenikus Iskolában*. Az iskola igazgatójának, Tyukász Tamásnak köszönhetem, hogy az 1991/92-es tanévtől kezdve az 5.-8. évfolyamosoknak heti egy órában, a két rajzórával kombinálva taníthattam e tárgyat. A jelen munka alapját az első másfél esztendő tanítási tapasztalatai adják.

Tárgyunk nem egyszerűen antropológia. Az is, de több is, kevesebb is annál: *Embertan*. Leginkább talán az énképfeljesztés és az önnevelés programjába illeszthető; akár heti egy órában tartott „rendes” tárgyként, akár szakkör formájában tanítjuk-tevékenykedjük-éljük végig diákjainkkal az 5.-8. osztályokban.

Az embertan filozófiája...

Elméleti kiindulópontunk szerint a tudományok több évezredes fejlődése – melynek eredményeként rendkívül sokat tudhatunk ma az emberről (tehát az emberről és nem az emberből) – úgy volt lehetséges, hogy az analízis során az embert „legapróbb részeire” bontották szét. Ezáltal rengeteg fontos, a részleteket megmutató ismerethez jutottunk, azonban a tudományos ismeretek e fejlődési folyamatában bizonyos értelemben éppen a legfontosabb: *maga az ember* veszett el. Szükség van tehát szintézisre. A tárgy kimunkálásában az egykor létezett, de mára elveszített egységet szeretnénk újra visszaállítani, megteremteni, de legalább felmutatni, mégpedig a diákok életkori sajátosságaihoz igazodva, holisztikus szemlélettel úgy, hogy közben *emberré válásukhoz* – érzelmi, értelmi, erkölcsi szempontból – is igyekszünk pozitív értékeket, jól használható, stabil fogódzókat nyújtani.

Föltevésünk szerint lehet az emberre történelemből, alkotásaiból, tudományainak történetéből, művészetéből, kultúrájából, egyszóval civilizációjából következtetni. Az ember megmutatása, megsejtetése során több kor, tudományág és művészeti ág tapasztalatait kell használnunk. Interdiszciplinaritása ellenére sem mondhatjuk – legkevésbé sem –, hogy az általános iskolai embertan összerakható lenne például az általános iskolai történelemből, biológiából, irodalomból és művészeti-művészettörténeti ismeretekből. Utóbbiaknál az adott szakterület ismereteinek elsajátítása a cél, ezek az ismeretek többlettudás és a más módszer segítségével eszközzé válnak az

embertannál az egész mögött ott lévő, ott *rejtőzködő ember* keresésében és a diákok helyes énképének kialakításában, illetve önnevelésük elősegítésében. Négy éven át „keressük az embert”. Megkísérreljük megismerni, legalábbis egyre többet megtudni róla, ám ha a teljes megismerés kicsúszik is a kezünk közül – akár rájövünk, akár csak ráérzünk erre –, megvilágosodik, hogy *magunk vagyunk az ember*, akit keresünk, kutatunk, elemzünk és nevelünk.

Ugyanakkor rendkívül fontos a tantestület és a szaktanárok együttműködése, alkotó kollegialitása is. Hiszen az embertan nem „kakuktkotás” a tantárgyak között, de okot sem ad rá, hogy szakmai féltékenységgé válna tárgya legyen, hiszen *eredendően más*: lényegesen több, de egyben sokkalta kevesebb is bármely más tantárgynál. Sőt, gyakran nyújt kiváló alkalmat a tantestület többi tagja és az „embertanár” közti mély, alkotó együttműködésre. De nem is osztályfőnöki óra, s azt a tapasztalatok szerint nem is helyettesítheti.

...és módszere

Első látásra furcsa lehet a *Segédkönyv* kényszer szülte szak- és szépirodalom-centrikussága. De ne felejtjük el, hogy itt egy egészen új tantárgyról van szó. Sikeres tanításához tehát először is létre kellett hozni a közös ismeretháttérrel, ugyanis a tárgy, az embertan néhány rendkívül ígéretes kezdeménnyel eltekintve ma még készre rendezett formában nem létezik. *Avantgarde jellege* gyakran inkább előny, mint hátrány: meg kell, sőt újra kell alkotnunk mindannyiunknak, akik tanítjuk vagy tanítani szeretnénk. Hiszen az embertan különféle módokon felépíthető és tanítható. („*Számos út vezet Athénba*” – mondta Bertold Brecht Lukács Györgynek egy jeles vitában 50-60 évvel ezelőtt. Sokszorosan igaz ez az embertanra.) Minden tanára a maga és diákja képére kell hogy gyúrja majd anyagát. Ahhoz azonban, hogy *legyen mit* gyúrni, szükség van kezdeti, de rendszerezetten összefoglalt tananyagra és sok eredeti ötletre. (Ezt az esetünkben hiányzó láncszemet igyekszünk a szöveggyűjteménnyel és a Segédkönyv sűrű hivatkozásaival pótolni. Annál is inkább fontos ez, mivel a tananyag döntő többsége ma már gyakorlatilag hozzáférhetetlen kötetek mélyén rejtőzik.)

Tárgyunk szokatlanul nagy mértékű kreativitást igényel a tanártól. Nem arról van szó ugyanis, hogy megtanulva a főiskolán vagy az egyetemen a mások által kidolgozott anyagot, óravázlatokkal és készen kapott segédletekkel lépünk ki a felsőoktatás kapuján, „teljes fegyverzetben”, mint Pallasz Athénéé Zeusz fejéből. A színvonalas és a diákoknak élményt, életélményt adó órákért újra és újra meg kell küzdeni, s az is előfordulhat, hogy az egyik tanévben – alkalmasint az osztály (vagy szakköri csoport) összetétele, igényei miatt, vagy csupán mert magunk változtunk – egészen vagy részben eltérő tartalmú anyag alapján fogunk dolgozni.

Emiatt látszik különösen célravezetőnek a *projektek** szerinti tagolás és felépítés is. A projekt – a. m.: problémaorientált tématerv, témaajánlás, J. Dewey nyomán közel 100 éve ismert megoldás már a pedagógiában – összerendezett egész, alkalmas az anyag egy-egy önálló egységének, témájának teljes kibontására. De hogy mennyi időt, hány tanítási órát kíván a tanár és az osztály eltölteni vele, az változhat: néhány órától negyedévig, sőt részletesebb kidolgozású vagy tartalmas új elemek hozzákapcsolódása esetén akár hosszabb periódusig is.

Fontos, hogy munkánk ne pusztán ismeretátadás legyen, hanem sokkal inkább játék,

* A fő szempontot, mely szerint a Segédkönyv rendeződik, helyesebb volna talán tématervnek, témaajánlásnak nevezni. Mivel azonban a *projekt* szó meghonosodott már a magyar nyelvű pedagógiai irodalomban, kényszerű használatától nem tekinthetünk el.

kötetlen beszélgetés, játékos-érdekes szemléltetés, sőt alkotó munkába integrált nevelés, melynek során saját gondolkodó-cselekvő kreatív tevékenységükkel, alkotásukkal maguk a diákok kísérleteznek, próbálnak ki és sajátítanak el bizonyos pozitív értékeket, ismereteket. Ennélfogva az ismeret s a tanítás lényegében csupán hordozó anyag, ürügy. Ürügy a beszélgetésre: emberről, társadalomról; magunkról, másokról; jóról, szépről és rútról; születésről, életről, halálról; barátságról, szeretetről, szerelemről; tisztaságról és bűnről; hűségről és hűtlenségről; haragról és agresszivitásról; szenvedésről és boldogságról; másságról és toleranciáról; lényegesről és lényegtelenről. A játékok során – éppen, mert eljátszva értelmezzük – reflektálunk a legkényesebb embertani kérdésekre. Új módon kell tanítanunk, diákjaink gátlásait oldva, ahol a legfontosabb, hogy ne csak memóriájukat terhelve fejükkal tanuljanak, hanem át is éljék az anyagot szívükkel, lelkükkel, sőt fizikai tevékenységgel is.

Azokat az értékeket, ismereteket, amelyekhez élmény, érzés, tevékenység és mozgás kötődik, könnyebben interiorizálják, s nem vagy lényegesen kevésbé fogják elfelejteni. A tanulók életkorának megfelelően tele élettél, képekkel illusztrálva, az átélés ezernyi formájával, kézügyesség-fejlesztéssel praktikus módon alakíthatjuk identitásukat, emberképüket. Azok a beszélgetések maradnak meg bennük, amelyekbe őszintén, gátlásoktól mentesen adják saját énjüket, és ráéreznek, rájönnek, hogy gondolataikra szüksége van társaiknak is. Ezeken az alkalmakon, ha mindenki önmagát adja – a helyzetből, a beszédszituációból –, eleve éreznünk kell, hogy természetes, ha a másik embernek más a véleménye.

Ha megértik, miként élt, érzett, dolgozott a régi korok vagy a nem nyugati civilizációk embere, egyre világosabbá válik majd számukra az a viselkedés, az az emberi magatartás, amely szerint szívesen és szeretettel élhetnek ma, saját világukban. Tárgyunkon belül *idő van* erre is – mi másra kellene, hogy inkább legyen? –, s így valóban szervesen kapcsolódhat össze élet és iskola. És az az ifjú ember, aki átélte, átérezte már: hogyan, milyen szokásokkal átszőve, milyen nehézségek és sajátságok közepette élte életét egy más kor vagy egy más kultúra embere, az később, felnőttkorában is fogékony lesz a toleranciára, kevésbé lesz szüksége rá, hogy bőrszíne, eltérő beszéde, nyelve miatt ellenfélnek vagy ellenségnek tekintse társát.

Göröngyös utunkat – melynek során a széthullott mozaikkockákból kezd összeállni egy reálisabb, világosabb emberkép, és a négy esztendő alatt a tanulók emberré nevelődése is előbbre halad – a legkülönbélebb, de mindig a tárgyhoz szorosan kötődő szemléltető-aktivizáló eszközökkel (játékkal, filmvetítéssel; zenehallgatással; versek olvasásával; diavetítéssel; zenére, versre rajzolással és festéssel; agyagozással; vályogvetéssel; hajómodell-készítéssel; dramatizálással; novellaírással; múzeumlátogatással stb.) szeretnénk járhatóbbá tenni. Az ismeretszerzésnek nemcsak passzív-szemléltető, hanem aktív-tevékenykedő módja is lehetséges. Például az ősember harcát, akaratát, összpontosítását az egyszerű vizuális szemléltetésen túl (lásd pl. később: Altamira) tartalmilag is tevékenyen reprodukálhatjuk, ha az 5. osztályban – amikor az ősember kora és művészete a történelem tantárgy része – embertanban kikísérletezzük és elkészítjük például a természetes ásványi festékanyagokat – a kiválasztott anyagokat porrá őröljük, majd zsírral dolgozzuk össze –, és ezekkel festünk kőre. Nemcsak megcsodáljuk a foltyszerű barlangrajzokat, hanem az ősművésszel együtt végigjárjuk az alkotó folyamatot. „Varázslóvá válunk.” Ez segít majd máskor is, amikor egy-egy sajátos, nehezen érthető, nehezen földolgozható problémánknál kísérreljük meg a lényeg kiemelését és a megoldás megkeresését.

S ha úgy véljük, hogy a „Mi az ember és ki a művész?” kérdésre az adekvát válasz egy részét például a velemeri templomban találjuk meg, akkor el kell mennünk oda és át kell tanulmányoznunk a kérdést együtt, akár egy kéthetes erdei iskola keretében. A közös alkotó tevékenység mellett legfontosabb eszközünk a *beszélgetés*. Ezek termé-

szetéből fakadóan folyamatosan építjük fel az anyagot. Nagyon fontos, hogy a foglalkozások során a diákok megtanuljanak *kérdezni*. Hiszen ez mutatja érdeklődésüket, őszinteségüket, és ez az, ami életkoruknak leginkább megfelel.

Eleinte sokat segít az „összerázódásban”, ha tudjuk, hogy vannak köztünk olyanok, akik közösnek mondható tevékenységek – beszélgetések, egyazon könyv olvasása, film nézése – során már szereztek együtt élményeket, nekik már van közük egymáshoz, ők már összetartoznak valamelyest. A foglalkozásokon a közös élményt magunk teremtik. A kezdeti nehézségeket sikerrel háríthatjuk el úgy is, ha diákjainkkal *problémátárat* állítunk össze. (Ide sorolhatják összes megválaszolatlan kérdéseiket, azokat a témákat, amelyek őket legjobban érdeklik, izgatják.)

Miközben arról beszélgetünk, amit bennünk társunk, önmagunk vagy a képek, művek, helyzetek, cselekedetek előidéztek, meghallgatjuk egymást, és meghallgatnak minket. Megtanuljuk, hogy fontosak legyünk egymás számára.

Okozhat-e ezek után meglepetést, hogy *itt, az embertanban nincsen hagyományos feleltetés és dolgozatírás, sem pedig olyan fenyítés, mint például az intő*. (A fóti gyakorlat szerint az embertan a bizonyítványban „Részt vett” értékeléssel szereplő tárgy, de a tanár minden félévben néhány mondatos szigorú, írásos értékeléssel és/vagy köszönetnyilvánítással lepte meg diákjait.) Természetesen jut azért a tanárnak a fegyelmezésből is, de messze nem annyi, mint más órákon. Fegyelmezi a gyerekeket az, hogy maga a dolog érdekes, szokatlan, hogy körben ülünk és mindenki látja a többiek arcát, testét. A legfontosabb az egész programban talán éppen az, hogy ráébredjenek: több és többféle út van, és hogy a válaszokat maguknak kell kimondaniuk értelmi, érzelmi fejlettségüknek megfelelően. Az órák során az is kiderül, hogy úgyszólván semmi téma nincsen, melyet egy 10-14 éves diák megfelelő fogalmazással és magyarázattal ne értene meg. Sőt világossá válik, hogy tabuk, tiltott témák sincsenek közöttünk.

Tantárgyi követelmény, hogy diákjaink otthon legyenek társaik között, önmagukban és a világban. Tudják kezelni és megfogalmazni testük, lelkük, társaik jelzéseit, szeressék egymást és önmagukat, felelősséget érezve egyúttal a világért is, amelyben élnek. Szívesen és igényesen olvassanak, merjenek „mankó” nélkül is, önként közeledni képzőművészeti alkotáshoz, zenéhez, netán maguk is hozzáfogjanak valami effélének az elkészítéséhez.

Mindaddig, amíg tankönyvet nem adhatunk diákjaink kezébe, nagyalakú, sima spirálos füzet a munkafüzetük. Ebbe írják órai jegyzeteiket, saját gondolataikat, de ebbe ragasztják a fénymásolt fotókat, vagy maguk készítenek rajzokat.

Kötelező irodalmat, azaz elolvasandó könyveket embertanból nem feltétlenül szükséges adni. Fontos viszont, hogy lehetőség szerint minden projekthez kapjanak a diákok ajánlott irodalmat vagy más gondolkodási feladatot, melynek jellegét a tanár maga dönti el, figyelembe véve az órák ütemezése, anyagfelosztása mellett a helyi könyvtár (könyvtárak) használható állományának minőségét is.

Projektek

1. Projekt: kötetlen beszélgetés: *mi az ember?**

Ez rövid, bevezető projekt lesz, alig néhány órát vesz majd igénybe.

Kérdések:

* Az 5. osztályos anyag projektjei helyenként részletesebbek, mint a későbbiek. Szükségesnek látszott ez elsősorban azért, mert a *Segédkönyv* legelején járunk. Később rövidebb, utalás-szerű leírások is elegendőek lesznek.

Mi az ember? Ki az ember? Érdekes-e számunkra az ember? Miért? Mi mindent tanultunk meg az emberről eddigi iskolai tanulmányaink során? Milyenek az emberek az állatok, vagy egy „marslakó” szemével? Mit gondolsz, mi az embertan?

Milyen válaszokat adnak a diákok? Az első kézből adott válaszaik testi-anatómiai jellegűek lesznek. Csak sok rávezetés után kezdik a belső életet is említeni. Ez rögtön tanulság: tanítványaink, akárcsak mi magunk, tanárok, mélyen gyökerezünk abban a világban, amely a külsődlegest, az anyagit, a testit részesíti előnyben. Egyszóval: „a néger is ember”, „az ember két lábon járó majom”, „az ember az a lény, aki a kezével dolgozik” stb. sztereotip válaszokat kaphatunk első közelítésre. De ez természetes, és legkevésbé sem baj. A negyedik év végére egészen másképp gondolkodnak és beszélnek majd róla.

Tanári előkészület:

Itt össze lehet vágni napi- vagy hetilapok reklámfotóit és szövegeit, cikkcímeket, életképeket montázsnak. Figyeljük meg, mivel foglalkozik a mai ember, mi érdekli, mire kíváncsi az emberből!

Ajánlott irodalom:

Kamarás István: Íme az ember! 1. fejezet

Desmond, Morris: A csupasz majom. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. 7-9. p.

2. Projekt: Ember – de mióta?

Elsősorban *Kleibl, Josef:* Ádám nyomában című könyve alapján tárgyalhatjuk az anyagot.

A felkészüléshez elengedhetetlen irodalom:

Kleibl, Josef: Ádám nyomában. Móra, Budapest, 1983. 1. fejezet, ill. 221-230. p. Fontos elméleti és szemléleti adalék még: *Teilhard de Chardin:* Az emberi jelenség. Gondolat Kiadó, Budapest, 1980.

Az altamirai barlang

Először *Kleibl* alapján részletesen, pontosan, de leginkább izgalmasan, érdekesítően *elmeséljük* az altamirai barlang felfedezésének teljes történetét.

– Miután meséltünk, s így a diákok is önálló képet alkottak a dologról, gondolatban megjelentek szemük előtt a falra rajzolt állatok. Csak ezután mutatunk képeket a barlangrajzokról, s csak akkor kezdünk beszélgetni róla, hogy mit érezhetett a kis Mária a föld alatti „kiállítóteremben”.

– Döbbenetes, hogy mennyire élethűek a rajzok, amelyek az állatok „indulatait” is kifejezik.

Feladat:

Rajzolja le a gyerekek is kedvenc állataikat, amikor azok dühösek, morgósak, kedveskedők, támadóak stb.

– Kiderül tehát, hogy a művész, „az, aki a rajzot rajzolta”, igen alaposan megfigyelte rajzainak, festményeinek tárgyát. Életében sokat kellett látnia az ábrázolt állatokat, tehát egy időben kellett élnie modelljeivel. Elfogadva a tudomány felfedezéseit – mely vegyszereivel és a csontok elemzése alapján megállapította, hogy – a barlangrajzok kora hozzávetőleg 15 ezer év.

– Beszéljünk róla, illetve néhány mondatban írják le, hogy *ki* rajzolhatta ezeket az élethű rajzokat. Ehhez *Picasso* bikaredukcióit és a barlangrajzokat fénymásolatban megkapják. Le kell írniuk, hogy kifejezőbb-e egyik mint a másik. Miért?

– Mit fejeznek ki, milyen érzéseket váltanak ki belőlünk a rajzok?

– A következő alkalmak anyaga adott: tudjuk már, hogy ŐS, de ez azt jelenti csupán, hogy régi. Az, hogy ember, csak most jöhet. Ezután óvodás gyerekrajzokat nézünk meg velük (fej-láb ember), és majomrajzot (a majom az ujjával húz vonalakat, de a

diákok rájönnek, hogy annak semmiféle mondanivalója nincsen), továbbá impresszionista képeket is mutatunk. (A diák ragaszkodni fog hozzá, hogy a gyerekrajk *fejlettebb* a majoménál, de a művészi rajzot visszafejlődésnek fogja mondani.)

Házi feladat:

– Az ember mely részei vesznek részt a rajzot, festményt eredményező munkában, akár a gyermek, akár Picasso, akár ősművész legyen is ő.

A következő órán várhatóan megmondják majd: keze, szeme, izma, agya stb. Itt fontos, hogy ráérezzenek: a művész rajza érzelmeket vált ki belőlük, s bár redukciós, bár sematikus, mégis lényegkiemelés, és erre csak az EMBER, sőt, igazán a művész képes egyedül. Így van ez altamirai esetünkben is: a barlangrajzokat ősidőkben élő EMBER készítette.

– Kíséreljünk meg bikaképeket rajzolni! Használják a „föld-színeket” festéskor. Vagy készítsünk együtt festéket, mint az ősemlék, agyagból, zsírból: rudacskákat; véssük agyagtáblába az őssálatok körvonalait!

Házi feladat:

Legalább 5 mondatos ember-meghatározást kérjünk!

– Az altamirai barlang felfedezésekor egyáltalán nem volt még ismert az ősemlék létezésének ténye. Tudománytörténeti szenzáció a felfedezés – ezt ők maguk is érezni fogják –, kifejezetten izgalmas fogadtatása is, hiszen a tudományos közönség, a legnevesebb tudósok *egyszerűen nem akarták elhinni a felfedezés tényét!*

Beszéljünk arról, mi hogyan fogadjuk az új dolgokat! (Új étkezési szokás, új osztálytárs, új tanár, tanítási forma stb.)

– Illusztrációnak használható az *Emberré válás* című videofilm is*, ahol az emberré válás befejezésekként azt mondja a szpíker, hogy amikor az ősemlék a szívérványban gyönyörködik, az emberré válás folyamatának vége**. Elemezzük ezt a kijelentést! Mi a különbség a szívérványban, naplementében gyönyörködő ember és a Holdat ugató kutya között?

– Kiegészítés: rendkívül szemléletes az „időóra” *Kleibl* könyvéből. (Ld.: Szöveggyűjteményben.) Elemezzük közösen!

Mikor és hogyan lett az ember?

– A következő lépés: kiindulunk az általuk írt ember-definíciókból. Néhányan elmondják. Játsszuk azt, hogy: az ember, olyan oroszlán, aki...; az ember olyan kutya..., olyan hal..., olyan víziló..., olyan madár, aki... stb. Ezáltal szóba kerülnek az állatok őstörzsei. Kiderül, hogy az ember őstörzsei a legtökéletlenebbek. De az is ki fog derülni, hogy az embernek számos más képessége is rendkívül tökéletes az állatéhoz képest. (Vö.: *Gehlen, Arnold: Az ember története és helye a világban*. Gondolat, Budapest, 1976. 7-53. p. *Nyíri Tamás: Antropológiai vázlatok*. Szent István Társulat, Budapest, 1972. 7-26. p.)

– Szemléletesek *Teilhard de Chardin* hasonlatai arról, hogy az őstörzsek, melyek az állatot jellemzik, egyre bonyolultabbakká válnak az evolúció különféle állomásaiban. s egy ponton valamiképpen az őstörz „lélekké” változik. Nehezen lehet az értelem megjelenését csupán külsőleg, csak testi változásokban megfogni. De az evolúcióból az is nyilvánvaló, hogy ettől elvonatkoztatva sem lehet tárgyalni.

* Maga a film hozzávetőleg 30 perces, de nem különösebben színvonalas, inkább részletei használhatók a témához. Az embertanárnak magának kell eldöntenie, hogy szüksége van-e akár az egészre. Az iskolák videotékájában általában megtalálható; ha nem, értékes segítséget kaphatunk a Könyvtárellátó Szolgálatól. (Budapesten: KESZ, az 1-47-77-56-os telefonszám)

** Ld. még: *Wolf, Josef-Burian, Zdenek: Az őskori ember*. Gondolat, Budapest, 1988. 101. p.

Az ösztönök világából nesztelenül lép elő az emberi értelem

(Olvasmány)

Az ösztönök rendszert alkotnak, mely egyre bonyolultabb: a kutya „lelkülete” magasabb rendű a vakondénál, vagy a halénál. Minden ösztönforma „értelemmé” igyekszik növekedni, de csak az ember vonalán sikerül végigvezetni ezt a folyamatot. Ő az egyetlen, aki a gondolkodás fokára eljutott. A sorozat csúcsa felé, az emberhez közeledve kikerülhetetlen, hogy az ösztön értelemjellegűvé váljon. (Lásd: majom, delfin, kutya.)

Zavarba ejtő, hogy az ember állat őse testében milyen kevéssé különbözik az emberszabású majomtól. Származási kezdőpontja felé haladva pedig alig különülnek el. Mikor és hogyan lett mégis az ember?

Hasonlatok a gondolkodás kritikus lépésének megértéséhez:

1. A víz 100°C-os. Ha tovább melegítjük, a hófoka nem változik, de gőzzé alakul, minden külön beavatkozás nélkül.

2. Ha a kúpot az alapjával párhuzamosan szeleteljük, a körfelületek nagysága egyre csökken, míg egy végtelen kis távolság után minden külön beavatkozás nélkül a felület ponttá válik.

Az értelem megjelenését külsőleg lehetetlen megfogni, mint ahogy a csecsemő fejlődésében is így van. Az értelem tökéletesedése a test fejlődésével egyszerre valósul meg. Az a lény, amelytől az ember származott:

- kétlábúvá vált,
- keze szabaddá lett,
- állizmai fellazultak, és többé már nem állkapcsával ragadta meg zsákmányát,
- megnövekedett az agy,
- a szemek közelebb kerültek és a kézben lévő tárgyra szegeződtek. A szellem számára mindent közelebb hozott.

A gondolat magából a mozdulatból vetítődött ki. A lelki változások sokkal gazdagabbak és árnyaltabbak az őket kísérő testi változásoknál. A test vizsgálata nem képes megmagyarázni a különbséget. Az anatómia tudománya nem képes többé ennek az élőlénynek a szerkezetét meghatározni, ezentúl a lélektannal kell párosulnia.

A lélek (a teljes ember) teremtdésének pillanata számunkra még megfoghatatlan titok.

(Teilhard de Chardin nyomán)

– Kiderül, hogy az ember a *világban gyökerezik*, része annak, de felelősséggel is tartozik érte*. Itt, az Embertan tanulmányok során most először fognak *ráérezni* (több ötödikben még nem fog menni, de a későbbi években lassan kibontakozik majd bennük!), hogy *nem vendég az ember a Földön*. Így a természetvédelem sem külsődleges feladat, hanem egészen belső, szerves együttélést feltételez. Jellemző, hogy a zoológus *Desmond Morris* – könyve** is azt mondja, hogy a növényevő majomnak ragadozóvá kellett válnia, amikor lekerült a fáról: semmi, ami a Földön van, nem idegen az embertől, mindenhez köze van.

Továbbá fontos, ami *Teilhard de Chardin* alapján kiderül: az evolúcióban minden az értelem felé mutat.

Mi lehet ez a „többlét”, ami az embert emberré teszi? Hol lakik az emberben? Engedjük, hogy találgassanak, s indokolják meg feltevésüket. (Pl. a többlét a fejünkben, szívünkben, kezünkben van.) Jó, ha hagyjuk, hogy azonnal elbizonytalanodjanak, egészen addig, míg valaki be nem mondja: a többlét egészen „bennem” van.

* Programunk végén, például nyolcadik osztályban egy új projektben visszatérhetünk az emberré váláshoz. Eszköz: szerezzük meg az *Aki szelet vet* című filmet videón; nézzük meg együtt. Beszéljük meg részletesen, feltárva a szereplők belső és egymás közötti feszültségeit. Elképzelhető, hogy az osztály vagy csoport egyes tagjainak egészen más szereplők, megoldások lesznek majd rokonszenvesek. Ekkorra az osztály tagjai talán már előre fogják tudni, hogy ki hogyan gondolkodik a filmről. A lényeg azonban nem ez. A lényeg itt a vélemények különbözőségének értékelése, elfogadása, s mint programunk során mindvégig, a *tolerancia* értékének megmutatása és őrzése az órán!

** *Desmond, Morris: A csupasz majom.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988.

(Köznyelvi példák: „Add nekem a szívedet!”, „A veséjébe lát.”, „A szem a lélek tükre.”, „Kilehelte a lelkét.”). Valóban csak a szemünk dolgozik, mikor összekapcsoljuk tekintetünket? Valóban csak a kezünk, ha kezet fogunk valakivel? Esetleg csak a könnyzacskóink, amikor meghatódunk vagy sírunk? Írjunk meghatározást a „többletről”! Melyek azok a tulajdonságok, amik csak az emberre illenek?

Feladat: Írják ki lexikonokból, szótárakból a következő szócikkeket: ösztön, lélek, gondolkodás. Hasonlítsák össze az általuk definiált „többlet”-tel!

Átvezető feladat a görög kultúrára épülő projektekhez:

Lapozgassanak művészettörténeti könyvekben, emlékezzenek múzeumokra, ahol valaha jártak, kérdezzék szüleiket: kik azok a legrégebbi művészek, akik a „legemberszerűbb”, legélethűbb, legpontosabb szobrokat, emberábrázolásokat készítették. (Az ősművészetben torzított az ábrázolás: lényegkiemelése a varázslatot szolgálja. Az egyiptomi ezzel szemben merev, zárt, fegyelmezett, nem „élő”. A görög szobrok és festmények, rajzok minden része fényképszerűen pontos, valódi*. A *Tér, forma, szín* című tankönyv jó segédeszköz a feldolgozás során.)

IRODALOM

Szöveggyűjtemény

Börli, Hans: Altamira, avagy a barlangfestő monológja, Sullivan, Nancy: Bölényt ábrázoló prehistorikus barlangrajz, Char, René: Lascaux. In. Sík Csaba: *Az értelem bilincsei. Európa, Budapest, 1978. 31., 127., 128. p.*

Kányádi Sándor: Kőkorszak. In. Bukfencező múzsa. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1976. 274. p.

TOVÁBBI AJÁNLOTT IRODALOM:

Kamarás István: Íme az ember. OKI-Edukáció, 1990. 1., 2. fejezet

Teilhard de Chardin: Az emberi jelenség. Gondolat, Budapest, 1980.

Nyíri Tamás: Antropológiai vázlatok. Szent István Társulat, Budapest, 1972.

Szöveggyűjtemény, 5-22. p.

* Itt kitűnő alkalom kínálkozik, hogy együttműködjünk a rajz-művészet tanárkollégával.